

GOKKERS EN GRAAIERS

ROEL JANSSEN

GOKKERS EN GRAAIERS

Financiële schandalen van
de VOC tot de Zuidas

FOLLOW THE MONEY

Derde druk, april 2023

© 2022 Roel Janssen

Dit is een volledig herziene uitgave
van *Grof geld* (De Bezige Bij, 2011)

Redactie: Karin Spaink
Omslagontwerp: JanJaap Rypkema
Foto auteur: Niels Blekemolen
Beeldredactie: Lisa van Casand
Binnenwerk: Michiel Niesen
Druk- en bindwerk: Nørhaven

ISBN 978 90 8319 605 3

NUR 320

INHOUD

Inleiding:

Dagobert Duck en bediende Joost 9

1. 1609: Isaac Lemaire

Blanco actiën tegen de VOC 25

2. 1637: De weeskinderen van Wouter Winkel

Tulpenmanie in de taveernes 39

3. 1688: Coenraad van Beuningen

Het huis met de bloedvlekken 51

4. 1720: Robert Hennebo

Het wonderjaar van de windhandel 59

5. 1753: Willem Deutz

Negotiaties: hypotheeken met slaafgemaakten als onderpand 73

6. 1763: Leendert Pieter de Neufville

Wisselruiterij en de eerste Europese bankencrisis 87

7. 1822: Willem I

Het Amortisatiefonds, de geheime kas van de koning 97

8. 1816-1840: Johanna Borski

Redder van De Nederlandsche Bank en de Nederlandsche Handel-Maatschappij 109

9. 1879: Lodewijk Pincoffs

Vlucht van de pionier van de havens op Feijenoord 119

10. 1934: Karel van Aalst

De val van 'de man van de daad' 131

11. 1939: Fritz Mannheimer

Het einde van een financieel genie 143

12. 1966: Jan Fehmers

Ondergang van het bankiershuis Gebr. Teixeira de Mattos 157

13. 2000: Nina Brink

Koningin van de internetbubbel 171

14. 2009: Louis Reijtenbagh

De huisarts-speculant, de Gouden Bocht en Australische miljoenen 187

15. 2009: Gerrit Zalm

Flippelaar met Simba en Pumbaa 197

16. 2012: Erik Staal en Marcel de Vries

Vestia, het één na grootste speculatieverlies ter wereld 209

17. 2018-2020: Ralph Hamers

De ING-bankier, witwassen en artikel 12 221

18. 2022: Bediende Joost

De Zuidas, Russische bedrijven, oligarchen en sancties 235

Epiloog:

Doorstroomland 249

Verantwoording 253

Financieel lexicon 255

Literatuur 263

INLEIDING:

DAGOBERT DUCK EN BEDIENDE JOOST

De rechtbank in Amsterdam sprak op vrijdag 22 april 2022 het faillissement van de Amsterdam Trade Bank uit en benoemde twee advocaten als curator om de zaken af te wikkelen.

Het bankroet van de ATB was een uitvloeisel van de oorlog die zich al twee maanden op 2100 kilometer van Amsterdam afspeelde. De ATB was een Russische bank en na de inval in Oekraïne besloten de Europese Unie, de Verenigde Staten en Groot-Brittannië tot een opeenstapeling van sancties tegen Rusland. Die sancties brachten de Russische belangen in Nederland onbarmhartig aan het licht, evenals de commerciële betrokkenheid van grote accountancy- en advocatenkantoren aan de Amsterdamse Zuidas bij Russische klanten.

De effecten van de sancties lieten zich uittekenen. De Amsterdam Trade Bank kon haar verplichtingen niet langer nakomen nu zij geen toegang meer had tot andere banken en afgesloten was van Swift, het internationale verrekeningssysteem dat banken onderling gebruiken.

In enkele weken stroomde een half miljard aan spaargeld uit de ATB. Als sprake is van een bankrun, valt een bank om. Zo gaat dat. Voor de fiscaal-juridische dienstverleners aan de Zuidas leverde het bankroet van de ATB een goed betaalde klus op. De curatoren die de rechtbank benoemde, zijn afkomstig van advocatenkantoor Stibbe en de fiscalisten die zijn ingeschakeld, van accountantskantoor KPMG.

In de afgelopen dertig jaar is Nederland uitgegroeid tot de een na grootste ontvanger van Russische investeringen in de Europese Unie, na Cyprus. Verspreid over het land bevinden zich honderden vestigingen van Russische bedrijven en banken. In voornamelijk buurten van Amsterdam stuwt Russisch kapitaal de huizenprijzen omhoog. Achter brievenbusfirma's die belastingontwijking faciliteren, verschuilen zich Russische eigenaren. Nederlandse jachtwerven vervullen orders voor de bouw van superjachten voor Russische miljardairs, waarbij de betalingen via schimmige belastingparadijzen lopen. Vitaminewinkels en een voetbalclub zijn eigendom van Russische oligarchen.

Zoals Londen, waar de Russische infiltratie nog veel groter is, bekend staat als *Londongrad*, zo kan Amsterdam *Amstelgrad* worden genoemd. Een van 's lands bekendste advocatenkantoren heeft als bijnaam 'het Kremlin aan de Zuidas'. De betekenis van Amsterdam, en in het bijzonder de Zuidas, als financieel en juridisch centrum voor Russische belangen is geen toeval. Het past in een historische trend.

Twee eeuwen lang, vanaf de oprichting van de Vereenigde Oostindische Compagnie aan het begin van de zeventiende eeuw, was Nederland het rijkste land en Amsterdam de belangrijkste financiële marktplaats van Europa. De Republiek had een chronisch kapitaaloverschot, de gulden was een stabiele munt en de rente was laag. Amsterdam was de kapitaalmarkt van Europa, Amsterdamse bankiershuizen verstrekten leningen aan Europese vorsten en aan plantagehouders in het Caribisch gebied en de 'Wilde Kust' van Zuid-Amerika. Nederland fungeerde als de rijke oom Dagobert Duck van de wereld.

Na de klap van de bankencrisis van 2008-2009 zijn Nederlandse banken gekortwiekt. Internationaal spelen ze nog slechts een bescheiden rol. Ondertussen bloeit de financiële dienstverlening op de Zuidas, de Amsterdamse zakenwijk waar professionals zich een slag in de rondte werken in de fiscale, juridische en financiële dienstverlening. Vooraanstaande nationale en internationale firma's zijn gevestigd in dit nieuwe Babylon van ambities en snel geld.

En toen de Europese Unie in reactie op de oorlog in Oekraïne sanctie op sanctie tegen Rusland stapelde, werd zichtbaar dat de

witteboordenwerkers aan de Zuidas zich ook jarenlang hebben ingezet als de fiscaal-juridische belangenbehartigers van Russische kleptocraten, Russische bedrijven en de Russische staat. Advocaten, fiscalisten, notarissen, belastingadviseurs, consultants, makelaars, bankiers en medewerkers van trustkantoren verstrekken hun diensten tegen 'Kremlin-tarieven' van 795 euro per uur. Ze fungeren als de trouwe bediende Joost uit de stripverhalen over Olivier B. Bommel. Discreet, efficiënt en buitengewoon winstgevend helpen ze hun cliënten: 'Met uw welnemen.'

TWAALFUIZEND BRIEVENBUSFIRMA'S IN DE POLDER

Het Joost-complex van de fiscaal-juridische dienstverlening komt voort uit het beleid dat de Nederlandse overheid onder kabinetten van uiteenlopende samenstelling heeft gevoerd: de bevordering van het vestigingsklimaat voor buitenlandse investeerders. Daartoe behoren een goede infrastructuur, een betrouwbaar juridisch stelsel, een hoogwaardig cultureel en educatief aanbod en een liberaal drugs- en prostitutiebeleid. Een *rule based*-mentaliteit waarin alles geoorloofd is wat niet expliciet is verboden, waarin mazen in de wet als kansen gelden en moraliteit ondergeschikt is aan omzet en winstbejag.

En bovenal: gunstige fiscale regelingen. Door de jaren heen is een kerstboom aan faciliteiten opgetuigd om via Nederland belastingen te ontwijken. Dat trekt multinationale ondernemingen aan die de belastingdruk in hun thuisland willen verlagen, en witwasers en criminelen die Nederland als fiscaal vergiet gebruiken.

Een sleutelrol spelen zogenoemde doorstroomvennootschappen, beter bekend als brievenbusfirma's, waarvan Nederland er meer dan twaalfduizend telt en waar jaarlijks honderden miljarden doorheen stromen. Hun balanstotaal is ruim twee keer zo groot als dat van alle Nederlandse banken bij elkaar. Zo bezien vormen brievenbusfirma's de grootste financiële sector in Nederland.

Werkgelegenheid scheppen ze niet, de meeste brievenbusfirma's bestaan bij de gratie van een online inschrijving bij de Kamer van Koophandel. Trustkantoren doen de administratie en fungeren als doorgeefluik om privékapitaal te verdoezelen of bedrijfswinsten naar belastingparadijzen door te sluizen. Van de

12.400 brievenbusfirma's (2020) zijn Amerikaanse multinationals voor meer dan de helft de *ultimate beneficial owners*. Volgens De Nederlandsche Bank zijn er ten minste 488 direct te herleiden tot Russische eigenaren, 4 procent van het totaal. Via registratie in andere landen zijn het er ongetwijfeld meer.

Nederland is het grootste doorstroomland ter wereld, Amsterdam een van de belangrijkste internationale kapitaaltransfercentra. Op grond van de fiscale regelgeving, brievenbusfirma's en trustkantoren concludeerde de niet-gouvernementele organisatie Tax Justice Network in 2021 dat Nederland het vierde belastingparadijs voor ondernemingen ter wereld is, na de Britse Maagdeneilanden, de Kaaimaneilanden en Bermuda. Na drie ex-Britse koloniën, tropische eilanden met palmstranden, is Nederland nummer 1.

Denkend aan Holland zie je brede geldstromen flitsend door oneindig laagland gaan, om de beroemde dichtregel van Hendrik Marsman te parafraseren.

'EEN ZEKERE MATE VAN WOESTHEID'

Aan het begin van de eenentwintigste eeuw koesterde Nederland zich in een welvaartsroes. Het optimisme over de 'nieuwe economie' waarmee crises tot het verleden zouden behoren, de overvloedige beschikbaarheid van krediet, huizenprijzen die alleen maar konden stijgen en alle dagen feest voor beleggers op de effectenbeurzen, voedden de euforie dat de hoorn des overvloeds oneindig zou blijven stromen.

Vanaf 2008 stapelden de crises zich niettemin op: de bankencrisis, de eurocrisis, de coronapandemie, de oorlog in Oekraïne, de klimaatcrisis. Verbijstering alom. Verontwaardiging over de bonus- en graaicultuur. Toen SNS Reaal in 2013 werd gered met belastinggeld, werd de bestuurder, die zes jaar eerder nog was uitgeroepen tot 'Topman van het Jaar', uitgemaakt voor 'braadlul'. In een online volksgericht werd geëist dat hij zijn bonus moest terugstorten. Achtervolgd door bloeddorstige media dook Sjoerd van Keulen in het buitenland onder.

Nee, dan had Rijkman Groenink het beter voor elkaar. Als bestuursvoorzitter van ABN Amro had hij zich verzet tegen de

opsplitsing van zijn bank. ABN Amro, generaties lang de invloedrijkste bank van Nederland en boegbeeld van de Nederlandse financiële sector, werd in 2007 door aasgieren in drieën gescheurd. Niemand – in de politiek, bij de toezichthouders, de overheid, de werkgeversorganisaties of de vakbonden – greep in. Men liet het gebeuren. De aandeelhouders telden hun koerswinst en de bankmedewerkers hun bonussen.

Groenink was verbitterd over het lot van ‘zijn’ bank. Zijn arbeidscontract bepaalde dat hij bij ontslag recht had op bonussen, aandelenopties en een gouden handdruk. Die kans liet hij niet aan zich voorbij gaan en hij incasseerde een slordige 26 miljoen euro. Hij noemde het ‘een schijntje’.

Twee jaar later gaf Groenink tijdens zijn ondervraging door de parlementaire onderzoekscommissie-De Wit lucht aan ‘een zekere mate van woestheid’. Later verduidelijkte hij die uitspraak in een debat met studenten: ‘Ik bedoelde woede. En een zekere *glee*, vrolijkheid.’

UITGEKLEED EN OPGESPLITST

Nederland koestert traditioneel een zelfbeeld van degelijkheid en respectabiliteit op financieel gebied. Graaien, crises en schandalen: dat zijn zaken die zich afspelen in landen waar men olijfolie en knoflook gebruikt, alcoholische dranken uit druiven perst en het niet zo nauw neemt met de financiële moraal. Niet in deze aangeharkte polder met fatsoenlijke bestuurders, deugdzame ondernemers en prudente bankiers.

Natuurlijk, historisch gezien zijn Nederlanders niet vies van geld, mits godvruchtig verdiend, en spaarzaamheid geldt al eeuwen als een nationale deugd. De koopman en de dominee vormen niet voor niets de spreekwoordelijke twee-eenheid van het nationale karakter. Nederlanders letten op de kleintjes, laten de kost voor de baat uitgaan, geven een gulden maar één keer uit, draaien een dubbeltje drie keer om en wie voor een dubbeltje geboren is, wordt nooit een kwartje.

In de eerste decennia van de eenentwintigste eeuw bleek er iets mis met het nationale zelfbeeld van financiële deugdzzaamheid.

Aan het begin van de coronapandemie wisten drie handige

jongens een miljoenenwinst te behalen met de verkoop van mondkapjes aan het ministerie van Volksgezondheid. De voormalig bestuursvoorzitter van het kantoor van landsadvocaat Pels Rijcken verduisterde ongemerkt 11 miljoen euro. Een voormalige partner van consultancyfirma McKinsey (later minister van Financiën en Buitenlandse Zaken) en een voormalig directielid van De Nederlandsche Bank (later voorzitter van de raad van commissarissen van ABN Amro) hadden geen morele bedenkingen bij een investering met een vriendenclubje op de Britse Maagdeneilanden. Schijnheilig verklaarden ze dat ze niet wisten dat de Maagdeneilanden een belastingparadijs waren.

De ING, de grootste bank van Nederland, kreeg van het Openbaar Ministerie een boete van 775 miljoen euro wegens nalatigheid bij de toetsing op witwassen, semi-staatsbank ABN Amro kreeg om dezelfde reden een boete van 480 miljoen. De verantwoordelijke bestuursvoorzitter van de ING, Ralph Hamers, vertrok uit Nederland om bij de Zwitserse vermogensbank UBS het vijfvoudige van zijn salaris bij de ING te verdienen. Het OM heeft vervolging tegen hem ingesteld op verdenking van feitelijk leiding geven aan strafbare feiten en onderzoekt of er juridische aanknopingspunten zijn om drie oud-bestuurders van ABN Amro strafrechtelijk te vervolgen. Twee van hen, Gerrit Zalm en Joop Wijn, zijn oud-bewindslieden.

Wanneer begon het? Misschien in 2000 op het hoogtepunt van de internetgekte, toen World Online, het bedrijf van Nina Brink, onder gejuich naar de beurs ging en 150 duizend beleggers hun inleg verloren. In 2003 deed zich een boekhoudschandaal bij Ahold voor en een jaar later bleek dat de directeur van het Rotterdamse Havenbedrijf ongedekte garanties van 184 miljoen aan bevriend zakenman Joep van den Nieuwenhuyzen had verstrekt.

Vanaf 2005 werd PCM, de uitgeverij van dagbladen en boeken die is voortgekomen uit het verzet tijdens de nazi-bezetting, leeggezogen door het Britse opkooptfonds Apax. Onder de ogen van de journalisten werd het krantenbedrijf uitgekleeft, met instemming van bestuurders en hoofdredacteuren die er persoonlijk van profiteerden.

Het overnamegevecht om ABN Amro eindigde in 2007 toen bru-

tale Schotten, onverschrokken Spanjaarden en listige Belgen de buit onderling verdeelden. Tussendoor ging vermogensbank Van der Hoop in Amsterdam failliet en maakte wonderbelegger René van den Berg furore op de tennisbanen van het Gooi met een onvervalst piramidespel.

Er speelden zich onthutsende gevallen van beleggingsfraude af. Bij Novacap Floralis, een termijnfonds in tulpenbollen, verloren beleggers 80 miljoen euro. Palm Invest, dat beweerde te beleggen in onroerend goed in Dubai, liet 30 miljoen van beleggers verdwijnen. De oprichters van Easy Life incasseerden 35 miljoen met nep-beleggingen in Amerikaanse levensverzekeringen van hiv-patiënten. Koopsompolissen die klanten bij gerespecteerde verzekeraars hadden afgesloten om van een belastingvoordeel te profiteren, bleken woekerpolygonen. De beleggingsconstructies die Legio Lease als 'winstverdriedubbelaar' verkocht, leverden grote verliezen op voor klanten die door gewiekste reclamecampagnes waren verleid. In de vastgoedfraude bij het Bouwfonds figureerden honderdtwintig verdachten en claimden gedupeerde partijen 250 miljoen euro schade.

In al deze gevallen ging het om financiële schandalen in de bovenwereld: witteboordencriminaliteit van eigen bodem.

ROTTIGHEID IN WOGNUM

In september 2008 werd Nederland meegesleurd in de wereldwijde financiële crisis. Die trof Nederland met zijn omvangrijke financiële sector ongemeen hard. Bezwerende uitspraken van premier Jan Peter Balkenende en minister van Financiën Wouter Bos dat de banken wel een stootje konden hebben en de crisis hooguit voor een dipje in de economische groei zou zorgen, sloegen de plank mis. Nederland beleefde de ernstigste economische crisis in tachtig jaar en de complete financiële sector stond op omvallen.

Icesave, een IJslandse internet spaarbank die pas vijf maanden in Nederland actief was, ging in september 2008 bankroet. 120 duizend Nederlandse spaarders hadden vertrouwd op de blauwe ogen van de IJslanders en het stempel van goedkeuring van De Nederlandsche Bank, waaraan de toezichthouder op basis van Europese wetgeving niet kon ontkomen.

In nachtelijke onderhandelingen te Brussel nationaliseerde de staat de Nederlandse activiteiten van ABN Amro en Fortis, ten einde die te redden uit de ondergang van het Belgische moederbedrijf Fortis Holding. Nederland had 'de gezonde onderdelen' uit de failliete boedel gehaald, verzekerde minister Bos, geflankeerd door premier Balkenende en de president van De Nederlandsche Bank, Nout Wellink. Later bleek dat de nationalisatie de overheid 38 miljard had gekost. Ook andere financiële instellingen – Aegon, SNS Reaal en een autoleasebedrijf – gingen aan het staatsinfuus, de ING zelfs twee keer.

Het Noord-Hollandse dorp Wognum was in 2009 het landelijke decor voor de ondergang van de DSB. De woekerbank van Dirk Scheringa ging bankroet na maanden van gepimpte media-aandacht. Scheringa had zijn bank gebruikt als tapkast voor zijn hobby's: een museum van realistische kunst in Opmeer, een voetbalclub en een schaatsteam in Alkmaar. Een poging van De Nederlandsche Bank tot een reddingsoperatie mislukte.

Met droge ogen beweerde Scheringa dat hij het slachtoffer was geworden van een complot gesmeed door De Nederlandsche Bank en de Autoriteit Financiële Markten. Een oproep op televisie van luis in de pels Pieter Lakeman aan rekeninghouders om hun geld bij de DSB weg te halen, leidde tot een bankrun. Daarmee ging het speeltje van Scheringa ten onder – en nog bleven sommige media hem bewonderend als goeroe afschilderen.

In 2010 sloeg de financiële crisis om in een Europese valuta-crisis: de spanningen in het eurostelsel liepen zo hoog op dat gevreesd werd voor het uiteenspatten van de eurozone. Nederland kreeg te maken met een crash in de huizenmarkt en verliezen op onroerendgoedprojecten. Vastgoedbeleggers ontdekten dat bij laag water de wrakken aan de oppervlakte komen.

Pensioenfondsen bleken niet de betrouwbare instellingen te zijn waarvoor werknemers ze hadden gehouden. Twee keer boekten ze beleggingsverliezen die zo omvangrijk waren, dat die zich volgens hun eigen modellen hooguit eens per eeuw konden voordoen. Gepensioneerden kregen kortingen op hun pensioenuitkeringen te verstouwen; inflatiecorrecties zijn daarna jarenlang achterwege gebleven.

Gevestigde reputaties gingen aan flarden. Presidenten van De Nederlandsche Bank hadden altijd een aureool van onaantastbaarheid. Nu kreeg Wellink bittere verwijten over het falende toezicht van de centrale bank. Hij werd mikpunt van kritiek, speelbal van het publieke sentiment. In 2011 werd zijn termijn niet verlengd en trad hij af.

Over Gerrit Zalm, de bejubelde langstzittende minister van Financiën uit de Nederlandse geschiedenis, verscheen een vernietigend rapport van de curatoren van de DSB. Als kortstondig 'hoofdeconoom' van Scheringa's bank was hij tekortgeschoten in de aanpak van de rottigheid in Wognum. In de jaren daarna, als bestuursvoorzitter van ABN Amro, liet hij de witwaspraktijken ongemoeid waarvoor het OM de staatsbank beboette. Het OM kondigde tevens aan te onderzoeken of Zalm strafrechtelijk kon worden vervolgd.

Vroeger waren bankiers gewaardeerde leden van de gemeenschap, keurig in krijtstreep, behoudend, een tikje saai en lid van de plaatselijke Rotary of Lions Club. Ze hielden zich aan de regel van drie keer drie: 3 procent rente, 3 procent opslag en om drie uur naar de golfclub. Nu ontpopten ze zich als graaiers en gokkers, gedreven door hebzucht, die hun instellingen naar de afgrond hadden gejaagd. Tijdens een hoorzitting in de Tweede Kamer hielden ze vol dat ze de crisis niet hadden zien aankomen, dat ze er niet verantwoordelijk voor waren geweest, laat staan dat ze zich publiekelijk zouden moeten verontschuldigen voor hun roekeloze gedrag.

Ondertussen zwol de verontwaardiging over exorbitante beloningen aan. De man die zich daar als ouderwetse sociaaldemocraat afkeurend over had uitgelaten, oud-premier Wim Kok, voelde de omslag in het maatschappelijke sentiment niet aan. Tijdens zijn ondervraging door de parlementaire commissie die onderzoek deed naar de financiële crisis, bleef hij de bonussen en salarisverhogingen goedpraten die hij als lid van de raad van commissarissen van de ING had gefiatteerd.

NEDERLAND: PIONIER VAN HET KAPITALISME...

Nederland beroemt zich erop dat het aan de wieg heeft gestaan van het moderne financiële kapitalisme. Dat begon in Vlaanderen, in de zestiende eeuw de rijkste regio van Europa. De bankiers van Antwerpen beheersten de Europese geldmarkt. Ze waren pioniers op het gebied van leningen aan soevereine vorsten. Het begrip 'beurs' voor de marktplaats van geld is afgeleid van de naam van een herbergier in Brugge aan het begin van de vijftiende eeuw. Op het plein voor zijn kroeg bloeide de geldhandel en na gedane zaken namen de handelaren een pint bij Van den Beursen.

Na de 'val van Antwerpen'* in 1585 en de uittocht van Vlaamse handelaren, bankiers, drukkers, kaartenmakers en avonturiers naar de noordelijke Nederlanden ontstond in 1602 met de oprichting van de Vereenigde Oostindische Compagnie (voc) de eerste onderneming ter wereld met aandeelhouders als kapitaalverstrekkers. Dat schiep ruimte om risico's te spreiden, winsten te delen en gedurfde reizen te ondernemen. De voc gaf de aanzet tot het ontstaan van de eerste aandelenmarkt.

Het oudste overgeleverde aandeel ter wereld werd enkele jaren geleden ontdekt in het Westfries Archief in Hoorn. Het dateert van 9 september 1606 en staat op naam van de bode bij de burgemeesters van Enkhuizen. Pieter Harmensz investeerde 150 gulden en ontving een verhandelbare kwitantie: een aandeel in de voc.

Het Amsterdamse stadsbestuur besloot tot een nieuw gebouw voor de handel in goederen en voc-actiën (aandelen), die tot dan toe plaatsvond op de Nieuwe Brug, en bij regen in de Sint Olofskapel. In 1611 werd op het Rokin de eerste effectenbeurs in gebruik genomen, gemodelleerd naar de beurs van Antwerpen. Twee jaar eerder, in 1609, was de Amsterdamse Wisselbank opgericht, met het doel onderlinge verrekeningen tussen kooplieden te vergemak-

* In 1585 veroverden de Spaanse troepen Antwerpen. De zuidelijke Nederlanden stonden hierdoor onder Spaanse heerschappij en de scheiding tussen de noordelijke en zuidelijke Nederlanden was een feit. In reactie trokken vooraanstaande protestantse en joodse inwoners van Antwerpen naar het noorden: bankiers, handelaren, kaartenmakers, boekbinders, dominees en ambachtslieden. Zij vestigden zich in Middelburg en vooral in Amsterdam. Met hun geld en kennis leverden ze een grote bijdrage aan de economische opkomst van de noordelijke provincies aan het begin van de zeventiende eeuw.